

PETŐFI ERDÉLYBEN.

(Második, bef. közlemény.)

5.

Ezért üdvözölte aztán Petőfi százszor, ezerszer Erdélyt, a drága szép testvért, mikor eljött az idő, és az Ég meghallgatta a szent imádságot, mikor 1848. május 31-én eggyé lett a két magyar haza. Az unió diadalmas napja örömkönnűket — a magyar szemben oly ritka vendéget — csalt minden pillára. Együtt vagyunk és együtt maradunk: sem Isten, sem ördög nem szakíthat ismét széjjel. Jöhet a vihar, haragját nem rettegjük többé. Az eggyé olvadt ország sebet kaphat talán, de meg nem hal. Kétélű kard lett a magyar, amely jobbra is vág, balra is vág. A költő az unió kimondásának hírére boldog lelkét nyomban a Királyhágón túlra röpíti, hogy érzelmeinek tündérvilágával ajándékozzon ott meg ifjút-öreget, de leginkább a székelyeket, kiknek fegyvere és hőslelke az egész világ előtt tündököl.

S ha bejárd a völgyeket,
Röpülj föl s állj meg bérczeik felett,
S hogy megismerjék a rónák fiát,
Játsszál szemökkel, mint délibáb.

(Két ország öllekezése.)

Hogy e költeményben a székelyeket külön is köszönti és dicsőíti, annak magyarázatát a rohamosan egymásra torló eseményekben találjuk. A kamarilla már elkezdte az ország lakosainak megosztására irányuló aknamunkáját. Batthyány Lajos miniszterelnök már május 19-én, tehát az unió kimondása előtt, kénytelen volt felszólítani a székelyeket az ország védelmére. Egyre világosabb lett ugyanis, hogy az alkotmányosság és a reformokat betetőző 1848-diki törvények megvédésére meg kell szervezni a fegyveres nemzeti védelmet. Az uniót a magyarországi április 11-én szentesített és kihirdetett VII. t.-c. már kimondta. Nem volt kétséges, hogy az erdélyi országgyűlés is mielőbb hasonlóképen nyilatkozik, s az sem, hogy az eggyé váló ország továbbra egyesülten és eggyé válva fogja védeni jogait, szabadságát a kamarilla ellen. Ez a föltevés, amelyet

az események napról napra erősítettek, az alapja Batthyány május 19-diki felhívásának, amely különben közjogi szempontból filius ante patrem, mivel az erdélyi országgyűlés még nem nyilatkozott. A magyar minisztérium figyelmét nem kerülte el az a tény, hogy Erdélyben az unió leglelkesebb hívei a székelyek voltak, akik nem ok nélkül remélték, hogy így a Bucow-féle siculicidiummal is rájuk kényszerített, terhes és gyűlölt határőr-szervezettől végre megszabadulnak. A jövőt realisan számító politika tisztában volt, hogy ha fegyveres ellenállásra kerül a dolog, Erdély is kiveszi belőle a maga részét. Az is bizonyos volt, hogy Erdély ellenállásának a súlyát a bekövetkezhető hadi és politikai mérkőzésben nem a megyékben vegyesen és szétszórta lakó magyarság, hanem az egy tömbben élő székelység magatartása fogja megszabni. Íme Batthyány felszólításának magyarázata. Lehet, hogy Petőfi is e felszólításból eszmélt rá az erdélyi székelység szerepének döntő fontosságára a további fejleményeket illetőleg. Lehet, hogy más okból jött rá, de rájött, s ezért köszönti és dicsőíti az uniót, Erdélyt — már előre külön is kiemelve a székelyeket. Eljárása másként érthetetlen volna. Hisz Petőfi közvetlenül még nem ismerte a székelyeket, személyi és tárgyi vonzalom nem sugallhatta a dicsőítő sorokat és verset. Közben érvényesült hiánytalanul a jogi formula is: az erdélyi országgyűlés május 30-án, a magyarországi VII. t. cikkel összhangban, az uniót a maga részéről is lelkesedéssel és egyhangúlag kimondta és teljessé tette az erdélyi I. és egyetlen t. c.-ben, amelynek meghozatala után, már csak formális, bár lényeg szerint nagyon jelentős tanácskozásokat folytatott. Az események lavinaszerűleg gördültek. Szept. 14-én Kossuth jelentette az országgyűlésnek, hogy másnap országos toborzó-körútra indul. A Ház tagjait, de másokat is felszólított, hogy járják be az országot a magyar népet tömeges fölkelésre biztatni.

Kossuth felhívására indult el Petőfi negyedszer Erdélybe 1848 szept. 24-én. Ő is ajánlkozott, hogy a székelyek között részt vesz a nemzeti ellenállás megszervezésében. Még útra indulása előtt írja Pesten a *Székelyekhez* c. költeményt. A magyar nép magános csillag, testvére nincs, de ellensége az egész világ. Ezért ha most nem tart össze a magyarság, el fog tűnni, mint az égről a csillag. Föl hát székelyek a közös ellenség, Bécs ellen. Ki néz szembe az ellenséggel, ha nem a székely, akinek ősapja Attila, az Isten ostora? Ebben a költeményben is több az alkalomhoz fűződő politikai tartalom, mint az időhöz nem kötött költőiség.

Petőfi vállalt misszióját nem vihette végbe, ez az erdélyi út is megghiúsult. Nagybánya és Erdőd környékénél tovább mennie nem lehetett, oly általánossá és veszedelmessé vált már a nemzetiségek fölkelése. Szatmár megye alispánjához

fordult szept. 30-án, hogy hirdessen a megyében általános népfölkelést. Azt remélte ugyanis, hogy a szatmári népfölkelőkől toborzandó fegyveres csapatok élén mégis csak eljut Erdélybe, a székelyek közé. Számítása nem vált be, a szatmári felkelésből nem lett semmi, s így az ő erdélyi útjából sem. Október elején visszatér Pestre. Azonban e vészes helyzetben sem vesztette el hitét. Jól látja, hogy itt az élet vagy a halál perce, hogy a Kárpátoktól le az Aldunáig egy bőszt üvöltés, egy vad zivatar zúg, s hogy e viharban szétszórt hajával, véres homlokával, egyedül, egyetlenül áll a magyar. Bizik és biztat, hogy a magyar nem halotti test, sőt bár vérrel, de hajnal következik rája, csak föl, ki bátran a sikra. (*Élet vagy halál*, Erdőd.) Most is, az erőtlenség idején is erőt vélt és keresett Petőfi Erdélyben.

6.

Erdély Petőfi szemében továbbra is az egyéni és nemzeti fellegek közül kiderengő szivárvány maradt. Hosszas volna, de felesleges is ismertetnem azokat a köztudomású életrajzi és történelmi körülményeket, amelyek az 1848 végén a Debreceben tartózkodó Petőfit arra készítették, hogy Kossuthhoz folyamodjék: helyezze át Erdélybe Bem táborába. Elég egyszerűen utalnom arra, hogy a márciusi napok után sem a közéletben, sem vele nem az történt, amit várt. A politikai átalakulás alkotmányos mederbe terelődve folyt tovább és ennek következtében lassan haladt előre, holott a költő valami francia forradalomféle és villámgyors ütemet álmódott és követelt. Ez volt egyik csalódása. Másik, személyes csalódása az volt, hogy most, mikor ütött a cselekvés órája, mikor bizonyos hitte, hogy cselekvő ösztöne megfelelő vezéri tért, elismerést és hatáskört nyer, a képviselő választáson megtukik, politikai elveiért támadják, sőt holmi kis küldöttségekből, jelentéktelen választmányocskákból is kihagyják. Népszerűségét elveszti, tekintélyén csorba, hírnevén folt esik. Még gyáva-sággal is vádolják, mivel még itthon és szabadságon van az, akinek — hogy következetes maradjon elveihez — már az első pillanatban ki kellett volna rohannia a csataterre. Nem tudták, vagy nem akarták tudni rosszakarói, hogy magának Petőfinek volt legkinosabb, őt égette legjobban e látszatra fonák helyzet, hogy nov. 17-én is csak felesége szemrehányó levelére maradt vissza zászlóaljától. Nem tehetett másként: Júlia áldott állapotban volt, meg kellett várni fia születését. Mihelyt ez megtörtént, indult a csataterre, Erdélybe, Bem táborába, végzete útjára.

Miért Erdélybe, Bem táborába? «Ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok a nevemre hozni s mostanában véleményem szerint gyalázat nélkül csak Bem oldala

mellett lehet az ember.» — okolja meg maga a Kossuthhoz intézett második áthelyezését sürgető levélben.¹ E sorok mögött közvetlenül a Vetter tábornokkal történt összetűzése s egyéb katonai kellemetlenségek rejlenek. Érthető, hogy a költő minden áron távozni akar a helyről és környezetből, ahol annyi bánatódás érte. Meggyőződése — noha, meglehet, hite örültség, de szent örültség, írja tovább Kossuthnak ugyanott — hogy egyike lesz a haza megmentőinek. De elszántságát, bátorságát — ez lappang a sorok között — nincs kedve az eddigi környezetben kimutatni, ahol azt kétségbe vonták, hanem ott, olyan környezetben, ahol hősiességet annak veszik, ami, önként odavetett áldozatnak és nem megjegyzésekkel megtűzdelhető cirkuszi mutatványnak. Erdélyt látta és tudta ilyennek, mert Erdélyben nemcsak nem rágalmazták, hanem még népszerűsége is érintetlen már csak a földrajzi távolság miatt is. E negatívum mellett Erdélybe vonzotta még két pozitívum: Erdélyben a szabadságharc ezideig még nem szenvedett olyan jelentős vereséget és kudarcot, mint amilyen Magyarországon már több is érte. És vonzotta Erdélybe Bem, a Bem személye körül font és fonható romantika. Bem 1848 végén hirtelen rajtaütéssel Kolozsvárt felszabadította s Urbán seregét megszaszaltotta. Volt e mellett Bem személyiségének egy oly vonása, amelyik Petőfinek a jellemét és pályáját is meghatározta: valami örökös nyugtalanság, friss cselekvő ösztön, amely villámgyorsan határoz s habozás nélkül, azonnal cselekszik. Bizonyos mértékben önmagát, önmaga eszményképét látta a diadalmas hadvezérben. Aztán tudat alatt vagy tudatosan vonzotta Bem lengyel származása, idegen volta, ami a magyar szabadságharcnak Erdélyben vívott küzdelmeit eszmeileg, a Petőfi rajongó, romantikus lelke előtt a világszabadságért folytatott egyetemes emberi harc hullámvetődésének glóriájával ékesítette föl. Subiective az egyetlen, tárgyilag a legjobb út számára ezúttal is Erdély felé vezetett. Hivatását csak itt teljesíthette.

Kossuth teljesítette a költő kívánságát. Így került Petőfi másodszer Erdélybe, Bem oldalára, 1849 januárjában.

És Erdély, a magyar felleg felett fénylő szivárvány, amelynek ivét — a költő szerint — egyik végén Bem geniálitása, másikan meg a székely vitézség tartotta, nem bizonyult csalóka fénynek. Bennünket azonban nem az erdélyi hadjárat és nem a harctéri és politikai fordulatok érdekelnek ezúttal, hanem a Petőfi erdélyi élete, sorsa, élményei. Mintegy három hétig (jan. 15—febr. 8.) tartózkodott Petőfi ekkor Erdélyben s ebből jó két hetet (jan. 25—febr. 8.) táborban és csatatéren. E három hét azonban elegendő volt arra, hogy a két láng-

¹ Havas i. m. 220. 1.

elme, Bem és Petőfi, megismerje, megszeresse és megbecsülje egymást. Petőfi gyermeki tisztelettel, csodáló rajongással vette körül az ősz vezért, akit a világhistoria legnagyobb katonájához, Hannibálhoz, hasonlító hadvezérnek tartott. S méltó akart lenni hozzá maga is. A Vízaknánál kezdődő véres visszavonulás harctüzében nyeregtelen lovon hordta a parancsokat — Bem segédtisztjének nevezte ki — s költeményével, a *Csatadallal*, szóval és példaadással lelkesítette a csüggedőket. A kereszt-tűben Petőfi talpig emberként, sőt vakmerően helyt állott. Bem is legott felismerte a költőt. Mint fiát, oly szeretettel fogadta, védte, óvta. Gyöngéd figyelem nyilvánult abban is, hogy segédtisztjévé választotta, de még inkább abban, hogy a vakmerő segédtisztet febr. 8-án, a piski diadalmas, de véres csata előestéjén, Déváról futárként Debrecenbe küldötte. Ekkor, a magyar hadtörténetnek nem legszerencsésebb, de legdicsőbb napjai után, Debrecenben írja meg második levelét a Közlöny szerkesztőjének — az elsőt még Váradról küldte be. Ebben a hadihelyzetet s az elmúlt napok csatáit ismertetve azt mondja: «Soha vezér, soha sereg dicsőbb hősiességet nem fejtett ki, mint a miénk.» Tudósítását Bem dicsőítésével végzi. «Azon sereg, mely négy napi szinte szakadatlan csatatűzben úgy viselte magát, azon sereg, melyet Bem vezérel, lehetetlen, hogy ne győzzön. Szeretném Bemet egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de akkor több és nyugodt idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem... Bármily derék, hősi volt a sereg, az, hogy egy csomóban és épségben maradt e viharos napok után, egyedül tábornokának érdeme.»¹ Ugyanaz a hangulata, menete és tárgya a szintén Debrecenben, de még a Közlönyhöz írt levél előtt megjelent *Négy nap dörgött az ágyú* c. költeményének. «Ha volna ember, kit mint Istent imádnék, meghajlanék előtted térdem, meghajlanék» — mondja ebben is elragadtatással Bemről.

Ekkori útjának főbb állomásai: Debrecen, Feketető, Csucsá, Bánfihunyad, Kolozsvár, Dézs, Beszterce, Marosvásárhely, Megygyes, Gálfalva, Nagysink, Szelindek, Nagyszeben, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Déva, Brád, Nagyvárad, Debrecen.

7.

Debrecenből febr. 23-án indult vissza Bem táborába, ez évben immár második erdélyi útjára. Előbb feleségét és kisfiát útnak indította Nagyszalontára Aranyékhoz, mivel ott biztosabban és nyugodtabban is várhatták a további fejleményeket. Maga febr. 26-án Kolozsvárra érkezett s onnan másnap tovább ment. Mikor és hol jelentkezett Bemnél, pontosan nem tudjuk. De azt tudjuk, hogy a meggyesi véres csatában (márc.

¹ Havas i. m. III. 83. l.

2—3.) résztvett. Ekkor írta a *Csatában* c. lelkesítő dalát. Mint harcos is vitézül küzdött, s míg az imádott fővezér megsebesült, ő épen maradt. Ellenben váltólázat kapott, ágyba esett. Bem ez okból megint gyengéd figyelemmel Marosvásárhelyen keresztül, felkanyarodva Bethlennek és Dézsen át Kolozsvárra küldte gyógykezelés végett. Marosvásárhelyt írta a *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* c. költeményét és Bethlenben a *Pacsirtaszót hallok megint* kezdetűt. Abban a maga sértetlen voltából kiindulva annak a biztató hitének ad kifejezést, hogy bizonytalán győzni fog most a magyar, mert ő nem halhat, nem fog addig meghalni, míg meg nem énekelheti a szabadság diadalát. Meg kell érnie azt a nagy napot, amelyért lantja és kardja fáradott. Ebben a pacsirtaszó eszébe juttatja, hogy ő nemcsak gyilkos eszköz, katona, hanem költő is. Eszébe jut a költészet és a szerelem s az a sok jó, mit e két istennő eddig tett és fog tenni vele. Emlékezik és remél és álmodik hitveséről, lelke üdvösségéről, kit Isten azért adott neki, hogy megmutassa, hogy nem odafönn, de lenn a földön van az ég. Meddig üdült Petőfi Kolozsvárt, nem tudjuk pontosan. Valószínűleg márc. 12-ig. Ekkor Kolozsvárról Szalontára ment Aranyékhoz, meglátogatni családját. Ez volt ez évben második erdélyi útja.¹

8.

Néhány napi idill után, egészségét is visszanyerve, március 26-án újra Erdélyben van, s ezúttal és ebben az évben harmadszor.

Ez az erdélyi útja a leghosszabb valamennyi között. Márc. 26-tól május 5-ig, kereken hat hétig tartott. Szalontáról, családjától Erdélybe visszaindulva, Bánfihunyadon értesül, hogy Bem elfoglalta Brassót és Szebent s hogy így egész Erdélyt felszabadította az ellenségtől. E hírek hatása alatt írta a Bánfihunyadról keltezett *Az erdélyi hadsereg* c. költeményt, amelynek alapindítéka ismét a lelkes és lelkesítő önbizalom. «Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk! a szabadság régi bajnoka, Osztrolenka véres csillaga!» Kolozsváron, Tordán, Balázsfalván áthaladva, Nagyszebenben jelentkezik Bemnél s részt vesz Bem délvidéki vállalkozásában. Nagyszebentől a január végi és február eleji véres csaták útvonalán (Vizakna, Szászsebes, Szászváros, Piski), de rendben és ellenséggel nem is találkozva vonul Bem tábora Vajdahunyad, Hátszeg, Karánsebes, Lugos felé. Szászsebesen a januári véres csatákból fel-tóduló emlékek hatása alatt írja a *Ki gondolná, ki mondaná* c.

¹ Ennek az útnak főbb állomásai: Debrecen, Feketető, Csucsá, Bánfihunyad, Kolozsvár, Torda, Marosvásárhely, Medgyes, Marosvásárhely, Beszterce, Bethlen, Dézs, Kolozsvár, Bánfihunyad, Csucsá, Feketető, Nagyszalonta.

költeményt, amelyben néhány páratlanul szép és szemléletes ellentéttel érzékelteti a különbséget az akkori és mostani helyzet, a béke és háború, az élet és halál között. A *Négy nap dörgött az ágyú* c. költemény pusztító, tomboló fergege ekkorra, alig pár hét múlva, verőfényes, bájos, tavaszi idillé csendesült. Ápr. 14-én útba ejtik Vajdahunyadot. Innen keltezi a költő hasonló című remek költeményét, amelynek első részében leírja a várkastélyt, második részében pedig Bemet dicsőíti, ki ma az, aki volt négyszáz év előtt Hunyadi: a magyar haza megmentője. Gesztusi és Kurz feljegyzéseiből tudjuk azonban, hogy e költeményt Petőfi nem a helyszínén, hanem a Vajdahunyadról eltávozás estéjén Hátszegen írta. Hátszegről a Vaskapu szoroson, Hunyadi diadalának színhelyén keresztül Karánsebesre, majd Lugosra megy Petőfi. Tanúja és részese Bem diadalának, amelyet elsősorban a székely vitézségnek lehetett köszönni. Csak annak lehet fogalma a székely vitézségről, aki maga látja. Ezek valóban csodagyermekek — írja a Közlöny szerkesztőjének — mert nagy részük jóformán gyermek még. Mégis nyugodt bátorsággal, mondhatni kimért lépésekkel haladnak a csatában előre, folyvást, biztosan, mint a réten a kaszások s még énekelnek, mikor már ropognak fegyvereik. A lövöldözést hamar megúnják, szuronyt szegeznek s rohannak és velük rohan az enyészet. Az ellenségnek nem marad más, mint futni, vagy meghalni. De a székely csak egy feltétellel jó vitéz: ha vezére még vitézebb, mint ő — ezért szükséges, hogy Bem legyen a vezérük¹ — fejezi be a székely vitézség jellemzését is Bem magasztalásával. A *Székelyek* című, szintén Karánsebesről keltezett költeményben ugyanazokkal a vonásokkal jellemzi a székelyeket, mint a Közlönyben írt harctéri tudósítása: parancsszó nélkül keresik a legrémesebben zúgó csatahelyet. Dalolva, virágosan, mint más ember a menyegzőre, vonulnak a halál felé. Mint a szél a port, ők is repülve üzik az ellenséget. «Csak nem fajult el még a székely vér, — minden kis cseppje drága gyöngyöt ér.» Május 4-én Bem Petőfit fontos jelentésekkel ismét elküldte futárként Debrecenbe és Pestre. Ezzel véget ért 1849-i harmadik erdélyi útja.²

E három egymást nyomon követő erdélyi tartózkodás alatt a költő elindult Erdélyben a neki megfelelő úton, amely számára végzetserűen és végzetesen elrendeltetett. Mindenütt és mindenki részéről, a közlegénytől fel a hadvezérig, csak szeretetben, megbecsülésben és kitüntetésben részesült. Ez meg-

¹ Havas i. m. 86—87. l.

² Főbb állomások: Feketetó (Királyhágó), Csucsá, Bánfihunyad, Kolozsvár, Torda, Meggyes; Nagyszében, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Déva, Vajdahunyad, Hátszeg, Karánsebes, Vaiszlóva, Lugos, Freidorf (Szabadhely), Szalonta, Debrecen és Pest.

gyógyította sebzett lelkét s bőven kárpótolta a korábban túrni kényszerült bántalmakért. Láttá, ujjongva tapasztalta az erdélyi hadsereg szívós vitézségét, a székely hősiségét, Bem hadvezéri lángelméjét s mindezek nyomában a sikert, a diadalok dicső sorozatát, a nemzeti és általa és benne az egyetemes emberi szabadság és boldogság szívszakadva várt megvalósulását. Láttá és élvezte mindezt határtalan örömmel, boldog önérzettel. Mert mindennek — végre! — maga is cselekvő részese lehetett és volt. Mint költő harcival (Csatadal, és a Meggyesen írt *Előre*) táborszerte biztat, lelkesít. A csapatok ajkán az ő dala zendül, lesik, várják, elkapják, dalolják költeményeit, úgyhogy most már nemcsak népköltő, hanem dalnoka is a népszabadságnak. De hőse is a népnek és a szabadságnak. Kardjával is ott forgolódik s vitézül odavág, többször tilalom ellenére is, ahol legrémesebben dül a harc. Maga a fővezér tüzi mellére balkezevel, a szív mellől, a vitézségi érdemrendet s lépteti elő őrnagynak azt a Petőfit, akit nemrégiben még a gyávaóság szennyes vádjá illett.

Cselekvő ösztöne, lényének alaptermészete végre megtalálta Erdélyben a megfelelő működési teret. Érett politikai gondolatának valórválásáért, eszmevilágának végső céljáért és ideáljáért, a nemzeti és világszabadságért nemcsak lelkesen és lelkesítőn zengő költői szóval, de félelmesen villanó karddal, személyes életének odadobásával küzdött és küzdhetett, még pedig — van igazság az égben! — dicsőséggel, eredményesen, egész világ szemeláttára. Ahogy álmodta, képzelte és kívánta volt prófétai ihletében.

Az ember Petőfi boldogsága Koltón, Júlia szerelmében teljesedett ki. A polgár és költő Erdélyben és Bem oldalán érezhette magát a legboldogabbnak.

9.

A magasba lendült így azonban ekkor hirtelen megroppan, megtörve ismét aláhull. Őrnaggyá előléptetését Klapka nem hajlandó megerősíteni, mivel Bem Vécsey tábornok hadműveletét elítélő nyilatkozatának közzétételével őt gyanúsították. Petőfi tiltakozik a méltatlan vád ellen, egészsége helyreállítás végett szabadságot kér. Ezt sem teljesíti Klapka, noha Bem is szükségesnek vélte volna. Erre sértett indulatosságában előbb csak lemond őrnagyi rangjáról, utóbb elhatározza, hogy a hadsereghez többé vissza sem megy. Elhatározását Bem hívó szava, unszoló üzenete sem ingatja meg. A kapott útiköltséget visszaküldi azzal, hogy csendes visszavonultságban három dolognak akar élni: hallgatva, békében (en silence) szolgálni a hazát, szeretni kis családját, hálásan emlékezni Bem atyai jótetteire iránta és a haza iránt. Egyelőre

tehát nincs folytatása erdélyi utazásainak. Kiszakadt Erdélyből, ahol mindent megtalált, amit óhajtott, ahol mindazt az eszményt, amit akarva akart, az erdélyi tavasz gyümölcs-hozó nyárrá érlelte.

Az emberi sorsban lehet zökkenő, de amit Isten rendelt el, annak meg kell történnie. Petőfi sorsában is, amint maga mondta, fátum szerint kellett történnie mindennek.

A hátralevő napok merő izgalomban, folytonos nyugtalan-ságban telnek. Május 18-án eltemeti édesanyját. A hónap végén Szalontáról felhossa Pestre kisfiát; majd nyilatkozni kény-szerűl lemondásának körülményeiről; küzd és aggódik családjának megélhetéséért, mivel jövedelme megesappant, sőt családjának biztonságáért is, mert menekül a kormány is Pestről Szegedre. s arra sincs idő, hogy megtartsák a hirdetett népgyűléseket, amelyen az orosz ellen buzdítsanak. Maga is elbűvik család-jával július első napjaiban Mezőberénybe. «Most itt vagyunk, írja innen július 11-én Aranyinak, s amely percekben végkép felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.» Csakhogy már Bemnek is a lehetetlent fogadta: csendben szolgálni a hazát, s most Arany előtt még lehetlenebb dolgot említ, a haza feledését. Az önérzetében sértett katona ideig-óráig duzzogva félre állhatott, családi fájdalom és családjának gondjai egyideig úrrá lehettek rajta. De jól látja Buda vissza-vétele után is (máj. 21.), hogy a munka nincs még befejezve, csak félig van elvágva a csomó, amelyet szét kell vágni a kard élivel:

Majd akkor illet a koszoru téged,
Ha munkád végleg bevégezed.

(Jött a halál.)

A hazához szól így. De vajon nem egyszermind önmagáról, a maga életművéről szól benne? És mikor ugyanezen napok-ban dalt ír a huszárról, aki éltét a hazának áldozza, szűz becsületét, egyetlen még meglevő kincsét a sírba vite, és a honvédről, Isten után a legszentebb emberről, aki várja, hívja az ellenséget, hogy becsülettel és diadallal harcolhasson, mivel a hazáért halni a legnagyobb boldogság ezen a világon: vajon e képeket nem önmagáról mintázza? Az orosz betörés hírét, mint sirály a közeledő vihart sívítja: Itt a próba, az utolsó nagy próba, az utolsó ítélet. Azért hát föl a szent háborúra!

Föl hazámnak valamennyi
Lakója,
Ideje, hogy tartozását
Minden ember lerója;
Ki a házból, ki a síkra,
Emberek,
Most az egész Magyarország
Legyen egy nagy hadsereg!

És a buzdításra felel is:

Ki is megyünk, szó sincs róla,
Mindnyájan,
Meghalni vagy győzedelmet
Nyerni a szent csatában

(Föl a szent háborúra.)

Vajon itt is nem elsősorban magáról, a maga lelki állapotáról, eltökélt szándékáról beszél? Figyelemre méltó, hogy e költeményekben csupa olyan érzelmi és gondolati elemek fordulnak elő, amelyek a költőt e napokban valóban foglalkoztatták: féltút, vagy lelkesítő szerep, amelyet a világ bámul; áldozat, tiszta becsület a szegénységben is; féltő gyermek, síró feleség, apáink, anyáink, e szent halottak sirja stb. Hogy e szörnyű, egyre szörnyűbb időben megírja fia életrajzát, s drámát kezd Karaffáról: csak pillanatnyi elfoglaltság, önmagát áltató ideges és tétova kitöltése a tétlen időnek. Bensejében érzi, tudja, hogy megy, mennie kell tovább, végig és a végig. Csak még feleségét, gyermekét tudná valahogy biztonságba helyezni. Készülődik is már Aradra, talán még tovább is, Radnára, de mindenesetre keletre. Épen indulni akarnak július 17-én reggel, mikor Kiss Sándor ezredes és Egressy Gábor megjelennek Bemhez visszatérő útjuk közben, s hívják a költőt vissza Bemhez. És a fogat megindult nem Arad—Radnának, hanem ahova mennie kellett, a már ismert Nagyvárad—Királyhágó—Kolozsvár irányban Erdélynek. Tordán megpihen, megnézi a Szent László mondákból ismeretes Tordai hasadékat.¹ Másnap — családját Miklós Miklós református lelkész gondjaira bízva — elbúcsúzik feleségétől és kis fiától, s megy fölkeresni főhadiszállásán Bemet, akivel Berecken találkozott össze július 25-én. A két rendkívüli egyéniség a régi szeretettel és rajongással ölelte át egymást. Aztán ment tovább — Segesvárig.²

Ennek az útnak irodalmi emléke csupán az a két levél, amelyeket Tordán hagyott feleségének írt. Az egyiket júl. 22-én Marosvásárhelyről írta nyomban a Tordáról elutazás, illetőleg a Vásárhelyre megérkezés után. A másikat és utolsót is onnan írta, de hat napi szakadatlan és erőltetett menetelés közben Háromszékről visszatérte után. (Egy harmadik, a kettő között Kézdivásárhelyt írott levél elveszett.) Utolsó levelében írja feleségének a bevezetésben már említett emlékezetes szavakat a székely föld szépségéről, a Háromszéken fészket rakni

¹ Emléktábla őrzi ma is az ótordai ref. parókia falán ottartózkodásának emlékét.

² Utolsó erdélyi útjának állomásai Tordától kezdve: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Csikszereda, Kézdivásárhely, Bereck, Sepsziszentgyörgy, innen Erdővidéken és Udvarhelyszéken át újra Marosvásárhely, Székelykeresztúr, Fehéregyháza, Segesvár.

akarás idilli ábrándjáról. Milyen tiszteletet parancsoló bizalom, mekkora hit sugárzik ki ama szavakból akkor, midőn minden bizonytalan! Mennyi életkedv a halál tornácában, mily lélek-gazdagság a sír szája előtt, a porrá válás előestéjén!

10.

Három ízben — 1843, 46 és 48 — csak Erdély közel-ségébe, a határig jutott el Petőfi; megvalósult erdélyi útjainak száma öt: 1847-ben egy, 1849-ben négy. De az 1849-diki három első utat egynek is vehetjük. Csak földrajzilag tagozódik ez út részekre. Lényeg szerint Petőfi 1848 január közepétől május 5-ig, rangjáról lemondásáig, a hadseregből kilépéséig Bem katonája, Erdélyben van. A debreceni futárság és a háromheti beteg-szabadság, melynek különben is csak egy részét töltötte Erdélyen kívül, Nagyszalontán hagyott családja és Aranyék körében, tagolta Erdélyben tartózkodását, de nem szakította félbe. Egyik út a másiknak közvetlen folytatása, s valamennyinek ugyanaz az indoka, egy és azonos a célja és formája. Úgyhogy a megvalósult utak száma is három.

Valamennyi útnak, a megvalósultaknak és az abban maradtaknak, egyaránt közös vonása — az előadottak, hisszük, eléggé rámutattak — hogy mind a lélek, mondhatni, az élet mélységéből fakadtak. Fontos, életbevágó hiány hajtotta, sarkalta Petőfit Kolozsvár, Erdély felé. És Kolozsvár, Erdély fontos, életbevágó hiány pótlását ígérte, azt, amire Petőfinek égetően szüksége volt, ami szorultságában szabadulást, megalázottságában fellendülést és kiteljesedést jelentett, amit másutt sehoh meg nem talált, megtalálni nem tudott. A vándorszínész kenye-ret, s talán dicsőségét kereste Erdélyben, a pesszimizmusból gyógyuló költőnek érlelődő politikai gondolata és újra felébredt cselekvési ösztöne pedig Erdélyben azt az élményt, azt a nemzettársadalmi adottságot kereste, amely egyrészt megnyugvással és bizalommal jutalmaz, másrészt konkrét alkalom, hogy cselekedni is tudjon valamit szolgaságban sinylődő nemzete és a beteg emberiség javáért. 48-i megíúsult szervező útja, valamint a 49-iek is mind és szükségképen következtek időközben teljesen kiformalódott hivatásérzetéből, hazaszere-tetéből, az emberi, s főként a nemzeti szabadság megvalósulá-sáért zakatoló cselekvési ösztönéből. Következtek annál inkább, mert egyéniségének ez az általános elvi meghatározottsága, tudatosan és önként vállalt, tehát kötelező elrendeltetése elé mind 48 végén, mind 49 június-júliusában oly kelleetlen és elkeserítő életkörülmények verődtek össze, hogy nemcsak költői hírnevén esett folt, de kockán forgott az ember becsülete, személyes hazafiúi megbízhatósága is. Akaratlanul is zugutcába került, honnan egyedül Erdély szabadithatta ki. És ki is szabadította.

Petőfi nem csalódott Erdélyben, s ez valamennyi útjának másik, közös vonása, — erre az elmondottakban, az egyes utazásoknál külön-külön szintén rámutattunk. Kiegészítésül és összefoglalásul még csak annyit, hogy Petőfi kedélye már Erdély határánál, még inkább Erdély földjére átlépve, tüstént mintegy kicserélődik. Gyönyörködik Erdély természeti szépségeiben, lelkesedik az erdélyi szellem történeti kincsein és hagyományokban gazdag multján, ösztönzést, új erőt nyer az élő erdélyi magyarság érzés- és gondolatvilágának közvetlenül átélt jelenségeiből, személyesen szerzett ismeretéből. Személyét — az embert, a költőt, a katonát — szeretettel, tisztelő csudálattal fogadja, tünteti ki az erdélyi magyar társadalom és az erdélyi hadsereg egyaránt — minél többször jön Erdélybe, annál melegebben, annál őszintébben. Egészben véve mindig megtalálta Petőfi Erdélyben, amit keresett, meg a legfőbbet, amit a sorstól kért, a teret, hogy tehessen az emberiségért valamit. És ahogy kérte, úgy adta meg Erdély: boldog és szép halált az emberiség javáért. Számára Erdély mintha csakugyan Tündérországnak bizonyult volna!

Végül hadd feleljünk arra a nem érdektelen kérdésre is: mit és mennyit ismert meg Petőfi Erdélyből, az Erdély földjén végbemenő életből? Az előadottak után nem nehéz a felelet.

Területileg majdnem az egész Erdélyt bejárta. Magyarországi íróink között ő az, ki Erdély földjéből legtöbbet látott és járt be, némely vidéket és helyet nem is egyszer, hanem több ízben. A szabadságharc előtt és alatt élő nyugati magyarok között általában nem található senki, aki Erdélyben hosszabb utat tett meg, és aki egymástól messzebb eső helyeken és vidékeken fordult meg, mint Petőfi. Időben sem keveset, összesen majdnem kerek száz napot töltött Erdélyben, annyit, mint Kazinczy, többet, mint Széchenyi, Deák és Vörösmarty. Csak Dugonics élt több ideig (három évig) Erdélyben és Kisfaludy Sándor (félévnél többet).

Mégis alaposabb és realisabb Erdély-ismeretre nem tehetett szert Petőfi. Erre egyetlen egy útja sem volt alkalmas.

Valamennyi erdélyi útját ugyanis rendkívüli körülmények között és rendkívüli lelkiállapotban tette meg. Első ízben, mint fiatal házas, a mézeshete folytatásaként fordul meg feleségével Kolozsvárt. Ez a körülmény, meg a maga és felesége személyét körülvevő lelkes ünneplés és a különben is csak pár napra terjedő első utazás alig engedett időt és nyugalmat az Erdély földjén végbemenő élet mindennapi, apróbb és nagyobb jelenségeinek a megfigyelésére. Ünnepi hangulatában s az öt ünneplő hangulatban csak a Nyirestető szépségét és Kolozsvár történeti zománcát, művelt és magyar öntudatát vette észre. Alig pillantja meg Kolozsvár előtt Erdély hétköznapi prózáját, a szegénységet és elmaradottságot.

Épúgy az 1849-iki négy út, bár egész más ok miatt, szintén nem volt alkalmas Erdély tárgyszerű megismerésére. Valóban csak Petőfi csodálatos természetszeretete volt képes arra, hogy folytonos ágyúdörgés között is észre vegye a pacsirtaszót, meglássa a véres csaták színhelyén a virágzó, tavaszi idillt; csak az ő szerelmes szíve tudott családi fészekrakásra gondolni ott, ahol tömegeket döntött sirba a rémesen pusztító halál. Ezekben a harcokban, amelyekből hite szerint a nemzeti és világszabadság volt megszületendő, figyelhetett-e másra, mint épen a szabadság eszméjének sorsára, fejlődésére, az erdélyi hadseregre, a székely vitézségre, Bemre? Csak ezzel és ezekkel foglalkozik lelke: csak ezt és ezeket dicséri, buzdítja, ünnepli elejétől végig mindenik útjában, mindenik művében. Szemtől-szemben látta egész Erdélyt, de ekkor már maga is, Erdély is az utolsó nagy próbát vívta, az élet és halál harcát harcolta. Ami e forrongó feszültségben közvetlenül és pillanatnyilag nem vett cselekvő részt, azt még az ő sastekintete sem vette észre, vagy ha észrevette is, a tudat küszöbe alá rejtette el. Hogy aztán tudat alatt mennyi Erdély-ismeret halmozódott fel, azt találgatni felesleges is, céltalan is.

Költői ihletét sem lobbantotta föl sokszor Erdély. Mindössze is csupán tizenháromra rug Erdélyhez fűződő, erdélyi indítékú költeményeinek a száma. Ezek közül is ötnek a keletkezési helye Erdélyen kívülre¹ esik. Ugyanannyi Erdélyhez kapcsolódó prózai műveinek a száma is, de ezek közül még kevesebb, csupán öt íródott Erdély területén.² Így hát Erdély hatása számban sem gazdag írói termés, s művészi szempontból sem mondható nagyon értékesnek. Erdélyben töltött napjai sokkal izgalmasabbak, szerepe és törekvése annyira küzdelmes volt, hogy nyugodt és szabad ihlethez alig jut. Csak a *Pacsirtaszót hallok megint*, *Négy nap dörgött* és *Vajdahunyadon* c. költemények ilyenek, de ezek is csak részben.

Bizonyos azonban, hogy Erdélynek akkori legnagyobb, vagy legnagyobbnak vélt baját, elmaradottságának és minden nyomorúságának vélt végső forrását, Erdély külön államiságát

¹ Ezek: *Erdélyben* (Koltó), *Két ország ölelkezése* (Pest), *A székelyekhez* (Pest), *Négy nap dörgött az ágyu* (Debrecen), és *A székelyek* (Karánsebes). Az Erdélyben írottak: *Ez már aztán az élet* (Dézs), *El innét, el e városból* (Kolozsvár), *Csatában* (Meggyes), *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* (Marosvásárhely), *Pacsirtaszót hallok megint* (Betlen), *Az erdélyi hadsereg* (Bánfihunyad), *Ki gondolná, ki mondaná* (Szászsebes) és *Vajdahunyadon* (Vajdahunyad, illetőleg Hátszeg).

² *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* (XIX. sz. 1. Kolozsvár, XX. sz. Pest); két levél feleségéhez (mindkettő Marosvásárhely); négy tábori levél a Közlöny szerkesztőjéhez (Vizakna, Debrecen, Szászsebes és Karánsebes); három levél Bem tábornokhoz (Pest, Szalonta, Pest); aztán *Erdélyi út* (Debrecen); és *Párbeszéd Bemmel* c. (?) feljegyzései.

felfogta. Megértette, még mielőtt Erdély földjére lépett, Szatmáron, a Partiumban, talán Teleki Sándornak, talán más Erdélyt ismerő barátainak az előadásából. Megértette s nemcsak ápolta és melengette szabadságért égő lelkében, hanem mikor ütött az óra, Erdélyre mint oltárra, rá is tette egész életét, egész földi valóját. Végig ment ez apostoli uton a vértanúságig.

Írói és költői tevékenységének valamennyi Erdélyben és Erdélyből fakadt terméke mind Erdély-ismeretének, életre-halálra elszánt Erdély-szeretetének és Erdély vonzó, rendkívüli hatásának a bizonyossága és emléke. Sajnos, viszonylag kevés ilyen emléket hagyott ránk.

KRISTÓF GYÖRGY.
